

Till D. (2025): A városi tér transzformációja: kisajátítástól a kizsákmányolásig. CITY.HU Várostudományi Szemle. 6(1), 25–37.

A városi tér transzformációja: kisajátítástól a kizsákmányolásig

Till Dávid¹

Absztrakt

A dzsentrifikáció folyamatának kritikai megközelítése nélkülözhetetlen szerepet vállal a területfejlesztéssel, illetve a társadalomtudománnyal kapcsolatos kutatások hazai és nemzetközi diskurzusában. Az átmeneti jelleget öltött – hatalmi érdekeken pillanatnyilag kívül eső – városi tér kisajátítása, az ott jelen lévő materiális és immateriális tőke kizsákmányolása, valamint az eredeti lakók kiszorítása, mind olyan részfolyamatok, melyek együttesen a kapitalista termelés módján homogenizálják a teret. Munkám célja a városi tér fejlődésének, folyamatos átalakulásának értelmezése C. S. Holling adaptív ciklus-elméletének alkalmazásával a dzsentrifikáció trendjeinek és tértermelő (újra-termelő) jellegének fókuszpontba állításával. A tanulmányban prezentált elméleti modell az imént említett részelemek keretbe foglalására tesz kísérletet, kritikai perspektívák interpretációival kiegészítve.

Kulcsszavak: dzsentrifikáció, panarchy, kizsákmányolás, tértermelés

Abstract

A critical approach to the process of gentrification plays an indispensable role in both Hungarian and international discourses on regional development and social science research. The appropriation of urban space – characterized by its transitional nature and, at least temporarily, lying outside dominant power interests – the exploitation of its material and intangible capital, and the displacement of the original residents are all subprocesses that, taken together, homogenize space in line with the mode of capitalist production of space. The aim of this paper is to interpret the development and ongoing transformation of urban space through the application of C. S. Holling's adaptive cycle

¹ PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

theory, with a particular focus on the trends of gentrification and its space-(re)producing character. The theoretical model presented in the study attempts to frame the aforementioned elements, complemented by interpretations informed by critical perspectives.

Keywords: gentrification, panarchy, exploitation, production of space

Bevezetés

A tér, illetve annak egyes részelemei definiálására tett kísérletek irodalma idestova több mint hat évtizedes múltira tekint vissza, melynek kezdetét gyakran Michael Foucault heterotópia fogalmának 1967-es bevezetésével állítják párhuzamba (Knight 2017). A tér jelentéstartalmának kérdése ugyanakkor a hetvenes években teljesebb kiigazán, elsősorban a térbeliség trialektikus értelmezése által (Berki 2015), Henri Lefebvre 'La Production de l'espace' címet viselő, 1974-ben megjelent munkája nyomán, amelyben mint termék, illetve egyúttal mint a termelés eszköze szerepel (Lefebvre 1991). Lefebvre elméletének középpontjában a társadalom áll, illetve annak tértermelő képessége, mely szerint az embert körülvevő, fizikai valóság objektív megtestesülése csupán a tér egy rétege, a tértermelés alapvető, materiális dimenziója, melyre a szerző érzékelt térként hivatkozik. Azonban mindez nem elválasztható a szubjektumot körülvevő valóságtól, önmagában nem értelmezhető, az elgondolt és megélt terekkel (melyek ugyancsak termelés által keletkeznek) egészen trialektikává. Az elgondolt tér Lefebvre szerint elsősorban a tér reprezentációit foglalja magába, annak absztrakt, intellektuális és elméleti viszonylataira fektetve a hangsúlyt. Ide tartozik továbbá az elmélet hatalmi vonatkozása is, ugyanis a reprezentációk azok uralmát és irányítási szándékát tükrözik, akik tervezik és szervezik a teret. Ezzel szemben a hatalom reprezentációinak ellenpólusa a megélt térben manifesztálódik, amely a kulturális és szimbolikus kapcsolatok dimenziójaként jelenik meg, ahogyan az egyén él és tapasztal, beleértve az asszociációkat és érzelmeket. Lefebvre szerint mindez az ellenállás és az uralkodó reprezentációk elleni gyakorlatok formájában teljesebb kiigazán (King 2019).

Ezen ellenállás hangsúlyos szerepet kap Edward Soja Thirdspace című könyvében is (Soja 1996), amelyben a szerző két elméleti megközelítést, hármasságot mutat be: A létezés és a térbeliség trialektikáját. Előbbi a szubjektumra fókuszálva annak térbeli, időbeli, valamint társadalmi egzisztenciáját elemzi, míg utóbbi Lefebvre elméletére reflektálva az elgondolt (Firstspace), érzékelt (Secondspace) és megélt tereket (Thirdspace) összegzi (Berki 2015; Soja 1996). Soja elmélete a tér felfogásának új megközelítése, amely a földrajz, a társadalomtudományok és a városkutatás területeit ötvözi.

A Thirdspace koncepciója nagyban támaszkodik a posztkolonialista és feminista szemléletekre, egyik fő alapvetése a folyamatos változás oly módon, hogy az egymástól elválasztható centrumok és perifériák viszonya soha nem lehet konstans, azok helyzete instabil és oszcillál (Berki 2015). A harmadik tér bizonyos értelemben kombinálja és egyúttal meg is haladja az előző két alegység (Firstspace és Secondspace) vonatkozásait. Soja szerint ez az egység a fizikai és a szimbolikus terek egyvelegeként értelmezendő, amely nem csak a valóság és az elképzelés kettőssége, hanem egy dinamikus, folyamatosan változó entitás, ahol a társadalmi folyamatok, hatalmi viszonyok és identitások alakulnak. Egyfajta „élő tér”, ahol a különböző társadalmi, kulturális és politikai erők találkoznak, hatnak egymásra. A szerző rámutat, hogy ne csupán a fizikai valóságra és annak megjelenítésére koncentráljunk, hanem az általa formált társadalmi interakciókat is vegyük figyelembe. A Thirdspace koncepciója tehát kritikai perspektíva, amely megkérdőjelezi a terek statikus, merev értelmezését és inkább a folyamatosan változó, összetett társadalmi jelenségekre fókuszál. A terek változásának dinamikáját, társadalmi, valamint kulturális összefüggéseit hangsúlyozza, kiemeli, hogy azok mindig több dimenzióban léteznek, mint pusztán fizikai vagy mentális entitások (Soja 1996). Henri Lefebvre és Edward Soja munkájában egyaránt központi helyzetbe kerül a folyamatos átalakulás kérdése. A transzformáció jellegére és irányára vonatkozóan számos elgondolás született a kritikai földrajz, illetve a társadalomtudományok diskurzusaiban (Czifrusz 2012; Harvey 2006; Lefebvre 1991; Massey 1994; Sassen 2001).

Felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e a tér transzformációjának modellezése, keretbe foglalása, és amennyiben igen, az milyen módon történhet? Crawford Stanley Holling adaptív ciklus-elmélete (Panarchy) a természeti és társadalmi folyamatok, komplex rendszerek működési dinamikájának illusztrálására hivatott (Holling 2001), és bár eredetileg ökológiai értelmezésből indul, mára széleskörben alkalmazzák gazdasági, társadalmi, urbanisztikai kontextusban is. A modell mindenekelőtt a városi megújulás és reziliencia kérdéskörében kerül alkalmazásra (De Balanzó, Rodríguez-Planas 2018; Marcus, Colding 2024), ugyanakkor a gazdasági rendszerek fejlődésének témakörében is hasznosíthatónak bizonyul, mint innovatív elméleti keret, ily módon fejlődési perspektívába állítva a regionális gazdaságtan rezilienciájának elemzését (Pirisi 2019; James, Martin 2010).

A Panarchia-elmélet széleskörben alkalmazható, végső soron a komplex rendszerek fejlődési dinamikájának leírására született. A városi tér – akárcsak más összetett struktúrával rendelkező egységek – különböző transzformációi összefüggésbe hozhatóak az adaptív ciklust keretbe foglaló változók értékeivel. Eszerint a tőke, az összekapcsoltság és a reziliencia együttthatói alapjaiban határozzák meg állapotát.

Hipotézisem szerint a dzsentifikáció a város fejlődési struktúrájának egy adott stádiumában meghatározott részfolyamataként érhető tetten, amely illeszkedik Holling elméletének urbanisztikai gyakorlatba történő átültetéséhez. A továbbiakban kísérletet teszek a városi térfejlődés ciklikus értelmezésének bemutatására, különös figyelmet fordítva a dzsentifikációs folyamatok lokalizálására a modellben, kiegészítve egy berlini esettanulmány bemutatásával.

Panarchy: az adaptív ciklus

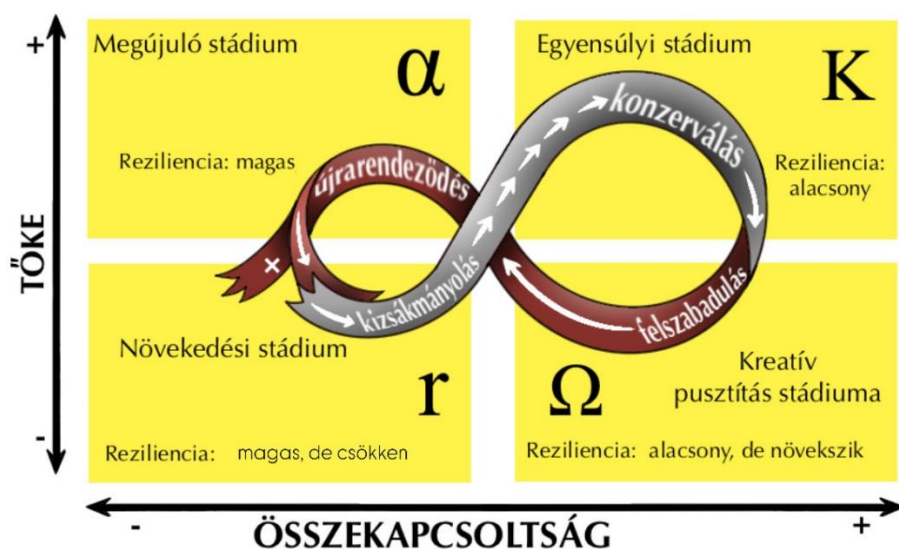
A 'Panarchy', avagy panarchia fogalma Holling által került bevezetésre az ökológiában, majd később a társadalomtudományban is alkalmazásba került. Alaptétele, hogy a rendszerek nem egyensúlyi állapotban léteznek, hanem különböző tér- és időbeli skálákon összekapcsolódva folyamatos, ciklikus átalakuláson mennek keresztül. Fontos megjegyezni, hogy ezen rendszerek (ökoszisztémák, társadalmak, gazdaságok) nem izoláltak, hanem hierarchikusan, több szinten összekapcsolódva léteznek, tehát az elmélet egy multiskaláris (többléptékű) modellt kínál az adott szisztémák elemzésére. A hierarchikusan elkülönülő szintek az adott ciklus léptékére reflektálva kerülnek meghatározásra. Léteznek kis léptékű, nagyobb sebességű ciklusok, mint például a kisebb közösségek, vagy paralel kultúrák, valamint a lassabban változó, nagyobb volumenűek. Ide sorolható a civilizáció kialakulása, élete és összeomlása. A különböző szintek mindig kölcsönhatásban élnek egymással, a magasabb szintek változásai hatással lehetnek az alacsonyabbak fejlődésére és vice versa: a globális mértékben észlelhető klímaváltozás befolyásolja a kisebb életközösségeket, ugyanakkor a technológiai fejlődés is mérsékelheti a klímaváltozás okozta problémákat (Holling 2001). Az adaptív ciklus elméletének szemléltetésére Holling számos ábrát mellékel értekezéseihez, mind közül talán az itt megjelenített verzió a legelterjedtebb (*1. ábra*). Fontos megjegyezni, hogy a Möbiuszalagra hasonlító hurok legpontosabb ábrázolása három dimenzióban történik: a tőke (y), az összekapcsoltság (x) és reziliencia (z) tengelyek között (Holling 2001). A tőkeértékek a ciklusban egyszerre vannak jelen immateriális és materiális mivoltukban, ugyanakkor ezek aránya változik. Az összekapcsoltság különböző csoportok viszonyát jelöli, a kohézióval ellentétben külső kapcsolatokat feltételez. A rezilienciaérték egyaránt vonatkozik a vizsgált egység ellenálló-, abszorpciós és megújulási képességére (Pirisi 2019).

A ciklus négy stádiumra, a szemléltetett idővonal pedig négy szakaszra bontható. Előbbiek a környezeti viszonyokra utalnak, ekképpen különböztetjük meg egymástól a kreatív pusztítás, a megújulás, a növekedés, illetve az egyensúly állapotát. Az idővonal

szerint elkülönülnek egymástól a felszabadulás, az újrendeződés, a kizsákmányolás és a konzerválódás folyamatai. A hurok két részre bontható, a világosabbal jelölt 'front loop' és a sötétebb színű 'back loop' közötti különbség a változás időtartamában, a rendelkezésre álló tőke formájában, illetve a cselekvő csoportok társadalmi háttérében mutatkozik meg.

1. ábra

Az adaptív ciklus modellje

Forrás: Saját szerkesztés.

A 'front loop' transzformációs folyamatai lassan, éves, akár évtizedes volumenben mérhetőek, urbanisztikai szempontból figyelve példaképpen ide tartoznak a nagy-szabású építkezések és városrehabilitációs programok, ezzel szemben a 'back loop' jellemzően a rövid idő alatt végbemenő, gyors változásokat mutatja meg. Ide sorolhatóak az épületbontási munkálatok, illetve különböző társadalmi eredetű változások, ház- és területfoglalások, demonstrációk. A két oldal közötti különbség a tőkeforma megjelenésével árnyalható: míg a 'front loop' materiális értékekkel operál, változásai az épített városi környezetben, vagy annak finansziális, befektetési és ingatlanpiaci viszonylataiban figyelhetőek meg, addig a 'back loop' eseményei a tőke immateriális formáját tekintve érzékelhetőek, úgy mint: szociokulturális összefüggések, kapcsolati

hálók és egyéb társadalmi percepciók, döntő többségében figyelmen kívül hagyva a profit-szerzést, vagy más piaci érdekeket. A Bourdieu által lehatárolt tőkeformákkal kifejezve ezen keretrendszerben élesen elválnak egymástól a gazdasági tőke – és annak különböző megtestesülései – így a pénz, illetve tulajdon és a kulturális-, társadalmi-, valamint szimbolikus tőke formái (Bourdieu 1986).

A síkban ábrázolt ciklus két oldalának átmeneti egységei konfliktuszónákat jelölnek, ezek az úgynevezett csapdák: Az alfa és r stádium között található 'poverty trap', valamint a K és omega stádiumokat elválasztó 'rigidity trap'. Holling elméletében ezen szituációk a maladaptív vá váló (rossz alkalmazkodóképességgel bíró, az adaptív ciklus csapásirányát elhagyó) rendszerek összeomlásának hátterében álló körülmények által kapnak magyarázatot. Amennyiben a helytelen használat vagy különböző környezeti hatások erodálják az adott rendszer diverzitását és potenciálját (tőke), úgy alacsony potenciállal, rezilienciával és kapcsolódottsággal jellemezhető, elszegényedett állapot alakul ki, így az adaptív ciklus maladaptív vá válik és összeomlik. Hasonló összeomlás következhet be fordított esetben is, amikor a rendszer egyszerre rendelkezik magas potenciállal (tőke), kapcsolódottság és alacsony reziliencia értékekkel (Holling 2001). Ez a merevség csapdáját jelöli, amelynek jellemző körülményei jól párhuzamba állíthatóak például a hatalom és a bürokrácia túlszervezett infrastruktúrájával.

A dzsentrifikáció helye az adaptív ciklusban

Az adaptív ciklus dzsentrifikáció-kutatásban való hasznosulása a tér társadalmi terméként történő felfogásán alapszik. A városi térben létező helyek sokszínűsége, nyitottsága és a bennük élő közösségek építő szerepe meghatározó (King 2019). Mindez szembeállítva a globalizáció kulturális diverzitást erodáló hatásával megmutatja a homogenizált tér kiszorító jellegét és annak társadalmi problematikáját (Massey 1994). Neil Smith a dzsentrifikációt globális kapitalista urbanizációnak titulálja, ahol a városi tér átalakulásának felhajtóereje maga a tőke, a transzformációs zónákat pedig az osztályharc színtereként azonosítja (Smith 1996). Kiemeli a dzsentrifikáció és a hatalom viszonyát, mely szerint az állam dzsentrifikáció-propagáló politikája zöld utat enged egyes társadalmi csoportok ellehetetlenítésének és kiszorításának (Smith 2002). A tér hatalom általi kisajátítása ugyanakkor nem a helyi társadalom kizsákmányolásának előfeltétele. A kapitalista termelés, adott esetben tértermelés lényege e két folyamat együttes létezése (Fraser 2022).

A kutatásban Holling elméleti modellje a városi tér transzformációjának ábrázolására hivatott, amelyet a tőke, a hatalom és a helyi társadalom konfliktus szituációinak áramlása indukál. A dzsentrifikációs folyamatok ezen multiskaláris rendszerben elkülöníthető egységet képeznek, ennek alapján illeszkednek a tér fluid struktúrájába. A növekedési stádiumban jellemző kizsákmányoló folyamatok egyik urbanisztikai kontextusban értelmezhető részeleme a dzsentrifikáció. Ennek nyomán a helyi társadalom által felhalmozott immateriális értékek helyébe a kapitalista termelés által keletkezett materiális tőkeforma lép, melynek homogenizáló hatása a ciklus következő, konzerválódó szakaszába ível.

Az inkorporált kulturális tőke (Bourdieu 1986) immateriális jellegéből kifolyólag eltérő módon hasznosul a városi tér átalakulásában, szabad, adott esetben – így a berlini SO36 habitusát tekintve – radikális jellegére hivatkozva a hatalom által koordinált dzsentrifikációs trendek ellenlábasként értelmezhető, a neoliberális városfejlesztési politikák és a helyi közösségek érdek-, valamint értékkülönbségeire hivatkozva. Ezen szembenállás általában térhasználati konfliktusok formájában kerül felszínre a hatalom és a helyi közösségek érték- és érdekkülönbségei által.

Az itt vázolt erő-ellenelő dichotómia az adaptív ciklus r fázisában bontakozik ki, amely a magas rezilienciával szemben alacsony tőke és összekapcsoltság értékekkel operál. Ezen változók egyaránt alkalmazhatóak a tértermelés aktoraira, az egyedüli különbséget a tőkeforma hordozza magában. Míg a hatalom a tőke materiális jellegű vonatkozásaival számol, addig a társadalom annak tárgyiasulatlan formáit halmozza fel, illetve termeli. A dzsentrifikáció esetében ezen konfliktus gyújtópontjába az urbánus tér kerül, melynek vizsgálata során a szembenálló aktorok, valamint a hozzájuk köthető terek is elválaszthatóak egymástól az adaptív ciklus növekedési szakaszában. A kapitalista társadalomban, illetve a kapitalista globális urbanizációs trendek (Smith 2002) homogenizáló hatása következtében a társadalom elidegenedik a megélt tér vonatkozásaitól (Soja 1996), akárcsak a szubjektumok egymástól (Marx 1844). Az emberi társas kapcsolatok és társadalmi viszonyok dologiasult formában jelennek meg, a kommercializáció útján a városi tér is árucikk jellegűvé válik, és a benne élő társadalom viszonyrendszerei is piaci logika szerint kezdenek működni (Lukács 1923).

A város komplex rendszer, többdimenziós entitás, amely elválaszthatatlan egységet alkot a társadalommal. Mint kölcsönkapcsolatukra, úgy jellegükre egyaránt jellemző a diverzitás. A tér dinamikus hálózatként értelmezhető, nem statikus vagy önálló, változásai összhangban állnak a globális trendekkel (Massey 1994). Mint az Holling elméletében is kirajzolódik, a panarchia multiskalaritása összefüggésbe hozható ezen globális trendek és a városok között fellépő kölcsönhatásokkal. A városi tér konstans transzformációját a tértermelés biztosítja (Lefebvre 1991), mindez különböző szinteken,

gyakran ellentmondásokkal és konfliktusokkal tarkítva valósul meg (Soja 1980). A hatalmi és társadalmi érdekek szembenállása bizonyos szituációkban kiéleződik, így széleskörben megismerhetővé válik, noha antagonisztikus viszonyuk általánosságban véve is érzékelhető, amennyiben a társadalmi igazságosság lencséjén keresztül tekintünk rá (Rawls 1971). A hatalom igazságtalanságának, kizsákmányoló tevékenységének egyik szimbolikus megtestesülése a dzsentrifikáció. Neil Smith a tőke globális térhódításaként azonosítja, mint kapitalista urbanizáció (Smith 1996). Az urbanizáció nem csupán demográfiai vagy kulturális jelenség, hanem a tőkefelhalmozás tere, amely ily módon koncentrálnak a városokban, mivel a gazdasági tevékenységek, beruházások, szolgáltatások és ipari tevékenységek súlypontja is itt található (Harvey 1973). A materiális értelemben vett tőkefelhalmozás olyan kritikus pillanat a városi tér transzformációjában, amelyben a hatalom és a társadalom között feszülő ellentét kiéleződni látszik.

Az adaptív ciklus városföldrajzi alkalmazását tekintve az r stádium, azaz a kizsákmányolás folyamata jelenti a dzsentrifikáció megvalósulását, amelynek első megvalósulása a tér kisajátítása. A kisajátítás a kizsákmányolás alapja, e fogalompár szétválasztása pedig megmutatja azt a hierarchikus viszonyt, amely szerint a kapitalista rendszer a termelő osztályokat két kategóriába sorolja, közöttük törésvonalat intézményesítve. Nancy Fraser *Kannibál kapitalizmus* című könyvében ez alatt a kizsákmányolt munkásosztályt, illetve a jogfosztott, „kisajátítható, jogfosztott, szabadon sérthető” osztályt azonosítja, amely a társadalom periferiájára szorulva minden interakció tekintetében hátrányba szorul (Fraser 2022). Példaképpen ide tartozhatnak az Európába érkező, nyelvtudás híján érvényesülni csak nehezen képes menekültek, akik munkalehetőségek nélkül, különböző civil szervezetek állandó segítségére szorulnak (Felicitas, Burcu 2021).

Ezt a dichotómiát Nancy Fraser kolonialista megközelítésből szemléli, ugyanakkor elmélete alkalmazható az urbanisztikában is, ugyanis az egyes térszegmensek kisajátítása során a helyi lakosság jogvédelme erősen megkérdőjelezhető. A hatalom a tér birtokba vételét követően kizsákmányolja azt aszerint, hogy milyen imázssal rendelkezett a korábbiakban és az milyen módon hasznosítható a kapitalizmus irányelvei szerint. Egy leromlott arculatú, ugyanakkor jellegzetes városrész kiemelkedő turisztikai vonzerővel bírhat, átalakítása viszont nagyban befolyásolja a helyi ingatlanpiac trendjeit. Számos egymáshoz hasonló esettel találkozhatunk Európa városaiban, a bérleti díjak folyamatos emelkedése kiszorítja a lakosságot addigi környezetéből (Smith 1996). Az adaptív ciklus r stádiumára jellemző folyamatok ugyanakkor turisztikai és urbanisztikai szempontból is elválasztandók azon előrehaladott, nagyban dzsentrifikálódott városi terektől, amelyek a legnépszerűbb turistacélpontokkal azonosíthatóak, mint például Róma, Párizs, London, vagy Velence. Európa számos nagyvárosában tapasztalható túlzott turizmussal (Szöllös-Tóth 2023) szemben a ciklus növekedési stádiumában megfigyelhető

tőkeviszonyok leginkább a „hipszter” urbanizációval állíthatók párhuzamba (Bánkuty-Balogh 2019), mely során a helyi kreatív osztály által termelt kulturális értékek turisztikai árucikké silányulnak. Noha ez utóbbi jelenség nem kizárólagos, mégis hűen érzékelteti a tőkeforma, valamint a termelés átalakulásának problematikáját. Az adaptív ciklus frontális oldalán (front loop) szereplő első stádiumot vizsgálva látható, hogy a tőkeérték eléri a materiális értelemben vett legalacsonyabb pontot. A továbbiakban észlelhető növekedés párhuzamba állítható a dzsentrifikációs mellékhatások, például nagyszabású beruházások befolyásolta ingatlanpiac viselkedésével. A kizsákmányolás és a konzerválódás folyamatai lassuló tendenciát követnek, évtizedes volumenben mérhetőek, akárcsak az adott városrész arculatának átalakulása. Holling modellje szerint a reziliencia a tőkeértékek növekedésével fordított arányosságban áll, amely urbanisztikai kontextusba állítva az eredeti városimázs és funkció helyreállításának csökkenő esélyét jelenti amellet, hogy az érintett terület homogenizációja negatívan befolyásolja annak alkalmazkodóképességét a külső hatásokkal szemben. Az összekapcsoltság mértékének növekedése szintén kapcsolatba állítható a homogenizációval és a mérsékelt alkalmazkodóképességgel, a városi struktúra a helyi társadalom tértermelő tevékenységének hiányában rideggé válik, a második (K) stádiumban az elidegenedés egy újabb, magasabb mértékű aspektusaként jelentkezik.

Esettanulmány a berlini Kunsthaus Tacheles példáján

A berlini dzsentrifikáció körkörös és jellegzetes természetét korábban már többször tárgyalták; itt annak összefüggéseit helyezem kontextusba. Fontos megjegyezni, hogy a dzsentrifikáció hatásai a Mitte kerületben később (az 1990-es évek elején) és intenzívebben jelentkeztek, mint Kreuzbergben (az 1980-as évek végén) (Siemer, Matthews-Hunter 2017). Mindez összhangban áll a fal leomlásának következményeivel, ugyanis Kelet-Berlin periférikus területein kevés fejlesztés valósult meg, ennek köszönhetően a helyi ingatlanállomány alacsonyabb értéket képviselt mikor az újraegyesülés után ismét központi pozícióba került. A területen magas arányban jelenlévő, üresen álló ingatlanok a berlini házfoglaló mozgalom célpontjába kerültek, melynek köszönhetően 1990-ben Mitte és Friedrichshain kerületek paralelkulturális csomóponttá váltak. A klasszikus értelemben vett dzsentrifikációs trendekkel szemben a helyi közösségek nem járultak hozzá az ingatlanpiaci változásokhoz, éppen ellenkezőleg: a várost megújítani hivatott fejlesztési politika ellenlábasaként határozták meg magukat, céljaik elsősorban a bontási munkák megakadályozására, illetve a szociális lakhatási modellek kidolgozására irányultak.

A XX. század elején épült ötemeletes bevásárlóarkád a Friedrichstraße és Oranienburger Straße összeköttetésével Berlin akkori legnagyobb szolgáltatóipari központjává vált. A második világháborút jelentős sérülések nélkül vészelte át, ugyanakkor a fal felhúzását követően Kelet-Berlin perifériájára szorult, így állapota jelentősen leromlik, 1980-ban az épületegyüttes részben bontásra került. A város újraegyesülését követően az üresen álló épület kerületi tulajdonba kerül. 1990 február harmadikán a Tacheles művészeti kollektíva foglalja el az ingatlant, annak további bontását megakadályozva. Később a csoport neve az épületre is átkerül, innen ered a Kunsthaus Tacheles elnevezés. A beköltözött művészkollektíva nyomán paralelkulturális központként működött, otthont és alkotóteret biztosított számos független alkotó számára. Az immateriális tőke fellegváraként, az újraegyesült Berlin társadalmi, kulturális és interdiszciplináris művészeti központként működött évtizedeken keresztül, amíg a tulajdonos és a kollektíva közötti, nem piaci alapon kötött bérleti szerződés hatályban állt. Az erőszakos kilakoltatás végül hosszas jogi csatározások, nyilvános viták és utcai demonstrációk után, a karhatalmi szervek közreműködésével zajlott le 2012-ben (Das Tacheles – Erinnerungen an ein legendäres Künstlerquartier 2012).

A Tacheles kisajátítása 2014-ben történt, amikor egy New York-i székhelyű Parella Weinberg Partners LP vagyongazdálkodó vállalat megvásárolta az üresen álló épületet. Két évvel később, 2016 tavaszán megkezdődtek az új városi negyed előkészületei, melynek köszönhetően mára felépült a kollektíva által elfoglalt és sokáig fenntartott Tacheles dzsentifikált verziója. Az eredeti, több mint két évtizedes fennállása alatt keletkezett firák és festmények – természetesen a belépőjegy megvásárlását követően - máig megtekinthetők a lépcsőház falain. A komplexum ma Am Tacheles néven fut, számos ajándékboltnak és progresszív szellemű vendéglátóipari egységnek is otthont biztosít. Az egykori lakók által felhalmozott kulturális tőke nyomai reprezentációk formájában ma is észlelhetőek, kiváló díszletként funkcionálva ékes például szolgálnak az immateriális tőke kizsákmányolásának dzsentifikáció során megvalósuló trendjeire.

A dzsentifikáció égisze alatti posztmodern kapitalista tértermelés módszerei újratermelik a paralelkultúrákhoz köthető szimbolikus helyszíneket (a koncerthelyszínektől a vendéglátóipari egységekig), majd ezeket saját termékként értékesítik a látogató turisták számára. A folyamat végpontján teljes mértékben kommercializált városi tér jön létre, amelynek példája London Camden Marketje (Gornostaeva, Campbell 2012), az immateriális tőke teljes körű kiaknázásának kikristályosodott szerkezete (K).

Az adaptív ciklus folyamatának értelmezésében, közvetlenül a kilakoltatás előtt az r stádium nullpontján helyezkedünk el, amikor az ellenőrizetlen és szabályozatlan emberi kapcsolatok hálózatában megfogant immateriális értékek felhalmozódása tetőzik. Ugyanebben a nyitottságban és szabadságban gyökerezik a közösség rugalmasságának

legmagasabb foka is. Holling értelmezésében e ponton a tőke realizálása elkerülhetetlen és szükséges a folyamat előrehaladásához.

E folyamatban Berlin különböző kerületei a dzsentrifikáció jellegzetes irányának köszönhetően eltérő stádiumokban helyezkednek el (Siemer, Matthews-Hunter 2017), továbbá a helyi lakosság szerepvállalása is változó mértékű. Bizonyos helyszínek, például Kreuzberg e tekintetben aktívnak látszik, mivel az ott felhalmozott jelentős immateriális tőke erős, máig intenzív módon jelenlévő közösségekre utal, amelyek a dzsentrifikáció ingatlanpiaci hatásai ellen küzdenek (Bernt, Holm 2013). Az adaptív ciklus modellre visszatekintve előre jelezhető a dzsentrifikált terek arányának növekedése, amelyet az összekapcsolódás erősödése kísér. Hosszútávon ez a paralelkulturális, zárt, és még nem kommercializált terek számának csökkenéséhez vezet.

A 2022-ben „Am Tacheles” néven megnyílt kulturális központ Guy Debord spektakulumának megtestesítője: a kultúra torz mása, amely hamis autenticitást sugallva, egyensúlyi állapotban (K) testesül meg, a média-fetisizsra, egyhangú, fogyasztásvezérelt városi térben, ahol az értékek torzítása révén annak hatalmi vonatkozásait túlszárnyalva, a megélt térben fejt ki hatását (Debord 1967; Soja 1980).

Konklúzió

Guy Debord szituacionista filozófus a városra az áru szabad tereként hivatkozott, a transzformáció végpontjaként pedig a „mozdulatlan egyhangúságot” jelölte meg (Debord 1967). Ezen egyhangúság Alexander Mitscherlich szerint a modern, funkcionalista várostervezés melléktermékeként értelmezhető, amely negligálja a társadalom építő (termelő) szerepét, így a város emberarcú, kulturálisan fejlett, szociálisan érzékeny oldala másodlagossá válik a technokrata, gazdasági racionalitás által szervezett városépítésben (Mitscherlich 1968). Az elidegenedő környezetben nem marad hely az identitás kifejezésére, így a lefebvre-i megélt térre vonatkozó tértermelés lehetősége esetlegessé válik, a harmadik térben zajló konfliktusok és interakciók egyensúlya a hatalom felé billen. Ezen folyamatok ugyanakkor nem tekinthetők lineáris irányú, statikus állapotnak. A városi tér változásai globális hálózatokba ágyazódnak, társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségei azoknak megfelelően termelődnek újra (Massey 1994).

Összefoglalásképpen, a városi tér fejlődésének és a térbeliség trialektikájának keretbefoglalása Holling panarchia modelljének alkalmazásával új nézőpontba állítja a dzsentrifikációt, amelynek vidéki (Tomay, Berger 2024) és urbánus megvalósulásai egyaránt hatást gyakorolnak a lakosság mindennapjaira, illetve közvetlen életterére. Az egekbe szökő bérleti díjak és a társadalmi interakciókat háttérbe szorító beruházások egyaránt hozzájárulnak az elidegenedett viszonyok kialakulásához (Smith 2002),

a városokban megfigyelhető tőkekoncentráció pedig a kiszorítás által nagyban hozzájárul a térbeli igazságtalanságok újratermeléséhez (Harvey 1973). A kisajátítás és kizsákmányolás együttes jelenléte a dzsentrifikáció alappillére, ennek köszönhetően újabb társadalmi hierarchiák intézményesülnek a városi térben (Fraser 2022).

Marxra reflektálva a társadalmat a hatalom elidegeníti a termelőeszköztől, magától a tértől, amelyben él. A termelés módja az identitás kifejezése, megélése, környezetbe történő átültetése (tértermelés). A tőkés hatalmi elit kisajátítja a városi teret, hogy saját gazdasági érdekeit érvényesíthesse a profitszerzés reményében, a helyi kultúrát pedig árucikké silányítva zsákmányolja ki.

C. S. Holling Panarchia modellje a tér-transzformáció esetére alkalmazva bepillantást enged a város, mint komplex rendszer fejlődési struktúrájába, melynek az elmúlt évtizedek tapasztalásai alapján egyik részegysége a dzsentrifikáció. Az adaptív ciklus növekedési, avagy r stádiumában jellemző folyamatok illusztrálására a szerző a kizsákmányolás kifejezést alkalmazza, amelyet marxista terminológiába illesztve párhuzamba állíthatunk a kritikai térelméletekkel. Ebből kiindulva a modellben szembeállíthatóak a különböző tőkeformák (Bourdieu 1986), valamint a tértermelés aktorai is (Lefebvre 1991). A vizsgált stádiumban kibontakozó konfliktusok hűen reprezentálják az elidegenedést, illetve a hatalmi tértermelés problematikáját, melyek nyomán a társadalom alkotó, termelő szerepe fogyasztói attitűddé módosul a kapitalista rendszerben.

Irodalom

- Bánkuty-Balogh, L. S. (2019): Hipszturbanizáció – Új dzsentrifikáció. *Hungarian Geopolitics*, 4, 146–157.
- Berki, M. (2015): *A térbeliség trialektikája*, 2., <https://doi.org/10.17649/TET.29.2.2658>
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In: *Handbook of theory and research for the sociology of education*, 241–258. Greenwood Press.
- Czirfusz, M. (2012): Gentrifikáció Budapesten: A belvárosi városrészek társadalmi és térbeli átalakulása. *Tér és Társadalom*, 1., 35–52. <https://doi.org/10.17649/TET.26.1.202>
- Das Tacheles – Erinnerungen an ein legendäres Künstlerquartier.* (2012). [tacheles.de](https://www.tacheles.de). <https://www.tacheles.de/>
- De Balanzó, R.; Rodríguez-Planas, N. (2018): Crisis and reorganization in urban dynamics: The Barcelona, Spain, case study. *Ecology and Society*, 4., art 6. <https://doi.org/10.5751/ES-10396-230406>
- Debord, G. (1967): *The society of the spectacle*. Buchet- Chastel.
- Felicitas, H.; Burcu, T. K. (2021): “By women, for women, and with women”: On the integration of highly qualified female refugees into the labour Markets of Berlin and Brandenburg. *Comparative Migration Studies*, 3., 18. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00211-3>
- Fraser, N. (2022): *Cannibal Capitalism: How our System is Devouring Democracy, Care, and the Planet – and What We Can Do About It*. Verso.
- Harvey, D. (1973): *Social Justice and the City* (University of Georgia Press). <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46nm9v>

- Harvey, D. (2006): *Spaces Of Global Capitalism*. Verso.
- Holling, C. S. (2001): Understanding the Complexity of Economic, Ecological, and Social Systems. *Ecosystems*, 5., 390–405. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0101-5>
- James, S.; Martin, R. (2010): The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1., <https://doi.org/10.1093/cjres/rsp029>
- King, L. (2019): Henri Lefebvre and the right to the city. In: *The Routledge Handbook of Philosophy of the City*, 76–86. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315681597-7>
- Knight, K. T. (2017): Placeless places: Resolving the paradox of Foucault’s heterotopia. *Textual Practice*, 1., <https://doi.org/10.1080/0950236X.2016.1156151>
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space* (1). Basil Blackwell Ltd.
- Lukács, G. (1923): Az eldologiasodás jelensége. In: *Történelem és osztálytudat* (1. kiad., Köt. 1, 320–359). Magvető. <https://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/tortenelem-es-osztalytudat.pdf>
- Marcus, L.; Colding, J. (2024): Placing Urban Renewal in the Context of the Resilience Adaptive Cycle. *Land*, 1., <https://doi.org/10.3390/land13010008>
- Marx K. (1844): *Gazdasági-filozófiai kéziratok: Köt. Marx válogatott művei*. Kossuth Kiadó.
- Massey, D. (1994): A Global Sense of Place. *Space, Place and Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 146–156.
- Mitscherlich, A. (1968): *Die Unwirtlichkeit unserer Städte* In: G. Busch (szerk.) Edition Suhrkamp.
- Pirisi G. (2019): A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. *Tér és Társadalom*, 2., 62–81. <https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3080>
- Rawls, J. (1971): *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: Harvard University Press).
- Sassen, S. (2001): *The Global City: New York, London, Tokyo* (REV-Revised). Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2jc93q>
- Smith, N. (1996): *The New Urban Frontier Gentrification and the Revanchist City*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203975640>
- Smith, N. (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, 34, 427–450. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- Soja, E. (1980): The socio-spatial dialectic. *Annals of the Association of American Geographers*, 2., 207–225. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1980.tb01308.x>
- Soja, E. (1996): Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other Real-and-Imagined Places. *Conference of Socialist Economist*, 1., <https://doi.org/10.1177/030981689806400112>
- Szöllős-Tóth, A. (2023): A túlzott mértékű turizmus hatásmenedzsmentje európai fővárosokban. *Régió kutatás Szemle*, 1., 20-33.
- Tomay, K.; Berger, V. (2024): Inclusion or Exclusion? The Spatial Habitus of Rural Gentrifiers. *Social Inclusion*, 12. <https://doi.org/10.17645/si.7787>